

ki is aknázza. Csend volt. Pihenőszünetekben a szemközti dombvonulatot bámulva mintha Los Angeles látképén legelészhetett volna. Senki sem zavarta. Hogy gördülékenyen, a maga szabta fegyelmezett fordítói szabadságában haladt előre – parallel a szerző embergyűlöletének menetelességével: ez az összhang és ez a kontraszt pontosan megfelelt a drámaírás iránti vágyainak. S mindkettő azt súgta neki, hogy megfelelt volna Molière eredeti szándékainak.

Gyuri fontosnak tartotta, hogy bemutassa a helyszínt és lábjegyzetelje. De esze ágában sem volt irodalomtörténeti emlékhelyül megjelölni egy sufnit. Ő nem a berlini fal leomlásakor tudatosította először, hogy mindannyian egy fantomtörténelem tévkísérleteinek terepén volnánk pótlékok, helyettesítő származékok, erszók, agyrémszerű alanyok. Históriai szeszélyből az örökhétfőkön mint *déjà vu* feneklett meg a múlt, valóságtartalom nélkül. Az odú a hűvösével, a kinti dögmeleg, Nagy Bálinték vendégbarátsága, a francia dialógus, maga Molière mind „valóságosabb” dolgok. Mellettünk vagy ittlétünk mellett tanúskodnak. Ennyit kívánt rögzíteni kétkezi költő barátunk.

*

Tekintve, hogy nem saját nekibuzdulásunkból születünk akkor, amikor: a kortársléttel, ha gyötrelmes is, valahogy meg kell birkóznunk. Petrit szerencsésnek tartom, sokan szerették, sokan gyűlölték, sokakat irritált, sokan éreztek iránta távolból diszkrét barátságot. Hogy miért? Talán, mert önkéntelenül testesült meg benne a korszak érzékcsalódástól mentes, identitásproblémákkal és érvényesülésvágygal nem küszködő (egyik) kulcsfigurája – mérethelyes íráskor lenyomataival. További evidencia, hogy jövőellenes volt, befolyása nem lévén, tojt az utókorra. Még annyit sem üzent az utódoknak, mint Weöres Sándor („*lépjenek át a bearanyozott hullán*”), csak reményét fejezte ki, hogy az irodalomtudósok békén hagyják.

Bence György

KORHANGULAT, NÉMI BELTERJ

A komolyabb kritika nem sokat törődik a költő szellemi arcával, alkatával, életével, még kevésbé külső körülményeivel, jobb irodalomtudós számára nem létezik olyan, hogy szerző, csak szöveg van. E szomorú alkalom szülte sorokat mégis abban a reményben írom, hogy lehet azért valami haszna, ha egy régi barátja megpróbálja röviden elmondani, milyennek ismerte a költőt fiatalkorában.

A vers nemcsak kritika és tanulmányozás tárgya, hanem olykor valamiféle kultuszé. A költő személye körül életében legendák szövődnek. A versszerető ember mantraként mondogatja magának kedvenc költője sorait. Ilyesféle kultusz alakult ki Petri György körül lassan két évtizede, meglehetősen széles, talán még mindig táguló körben. A kultuszt a művön túl a szellemi és alkati jellemvonások, anekdoták, apróságok, mondhatni virtuális ereklyék éltetik. Ilyen adalékokkal szolgálok itt, de a hitelesnek szánt emlékezés jogán néhol korrigálok a mondákban élő képet.

Ennyire és nem többre vállalkozom. Ennek is megvannak a buktatói. A költő halála után, akkor még nem gondolva, hogy írni fogok róla, újraolvastam köteteit. Amikor a *Holmi* szerkesztői megtiszteltek felkérésükkel, megint elolvastam. Közben rengeteg emlék támadt föl bennem. Ezért erős kísértést érzek, hogy egyenesen a versekre hivatkozzam, mintegy az élet dokumentumának tekintve őket. De ez barbárság lenne még egy nagyon személyes költészet esetében is. (Egyebek közt ez ellen lázad – azt hiszem, joggal – a szövegközpontú kritika.) Bár egyszer-kétszer nem bírtam ellenállni, maga a cím is eltorzított idézet.

Egyetemi éveimben már barátomnak mondhattam Petrit. Különösen azután kerülünk közel, hogy ő is beiratkozott a pesti bölcsészkar filozófia szakára. Úgy rémlik – keverednek bennem az átélt, egymással megbeszélte és másoktól hallott dolgok –, hogy ismeretségünk mintha valamivel korábbi keletű volna. Akárhogy is, legelőször olyasmiről kockáztatok meg feltevést, amiről tudni csak gyerekkori barátai tudhatnak.

A velünk nagyjából egykorú, levetett vagy így-úgy megőrzött baloldalisággal joggal gyanúsítható írókra, tudósokra és más, a nyilvánosság előtt fellépő ellenzéki emberekre, akik közül a rezsimváltás után sok vezető politikus került ki, sokszor ráfognak a jobboldalon, hogy mind maoisták voltak. Ez a kis magyar vérvád (különben a maguk verziójában a csehektől és lengyelektől sem idegen) messze az 1989 előtti időkre megy vissza. Petrit is elérte, ki tudja, először mikor. Nem azért kell fölemlíteni e vádat, mert mentegetésre szorulna a költő, inkább azért érdemes, mert segít megérteni.

A maoistaság mást jelentett 1966 előtt és után. Előtte a maoisták a szovjet–kínai vitában foglaltak állást. Nehéz erről ma gúnyos fintor nélkül írni, pedig véresen komoly ügy volt. Azt szerették volna, amit az a bizonyos B. nevű magyar csász. katonatiszt, aki *MEMOIREN EINES SOLDATEN* című, Világos és Arad után írt pamfletjében puhasággal vádolta Haynaut. Mutatis mutandis: legyen még keményebb a proletariátus vasökle! Mint maoistáink kínos meglepetésére kiderült, ahhoz elég kemény volt, hogy sokuknak egy életre ellássa a baját.

A fordulópont a Nagy Kulturális Forradalom. Tragikomikus ez is. A terror a kommunizmus saját, lassanként megszilárduló intézményei ellen fordul, mert az intézményesülés óhatatlanul fenntart valamit a hagyományokból. A felgerjesztett és szabadjára engedett fiatal csöcseléket az igazi spontaneitás megvalósítójaként ünnepli a nyugati Új Baloldal nagy része. Ez némi visszhangot ver Magyarországon, egy-két régi maoista újfajtvá lényegül át.

Petri ismerte és sajnálta egy kicsit a megvert régieket. De amikor szóba kerültek, utoljára nem is olyan régen, mindig magától értetődőnek vettem, hogy kívülállóként beszél. Mert bár életkoránál fogva nem tartozhatott az ötvenhatosok közé, az sohasem volt kétséges előtte, hogy a magyar forradalom vérbe fojtása történelmi bűn. Arról pedig már tapasztalatból számolhatok be, hogy az újmódi maoistákkal nem pendült egy húron. Petri ugyanis – mint verseiből tudható – jó darabig a Lukács György-féle változatban volt marxista. Ez igen nagy különbség.

Amit egyáltalán nem biztos, hogy mindenki ért akár azok közül, akiknek szemében legendás alakká magasztosult. A fiatalabb évjáratokban sokak előtt az is fölmerül, hogyan lehetett bármiféle marxista 1956 után? Akik szeretik, tünődve kérdezik, akik nem, mímelt vagy valódi szörnyülködéssel. Személyes okból sem térhetek ki a kérdés elől, sőt inkább kiélezem. Amivel nem azt akarom sugalmazni, hogy ebben a formában fölvehető volna Petrivél kapcsolatban.

Érdemes kis jóhiszeműséggel elgondolkodni azon, hogyan lehetett valaki a szovjet kommunizmus híve az Alkotmányozó Duma szétkergetése, a kronstadti lázadás leve-

rése, a vörös terror után, a sort évtizedeken át folytatva, újabb és újabb grandiózus mérszárlásokon, történelmi gáztetteken keresztül egészen '56-ig és tovább. Mert ha a jó-hiszeműségnek erre az erőfeszítésére nem szánjuk rá magunkat, akkor a legjobb XX. századi írók nagy részével nem tudunk mit kezdeni. Igazi írók is ártottak eleget a mi századunknak, de attól még írók maradnak. A világtörténelem a nagy világ-ítélőbíró, engedjük meg, de világitésnek biztosan nem válik be. Most, hogy vége a kommunizmusnak, csak Eliot maradna meg nekünk, Auden és Spender szemétre kerülne?

Petri nem szovjetbarát kommunista volt ifjúkorában, hanem csak marxista. A marxizmus szellemi gyökerei pedig az európai filozófiai gondolkodás legmélyebb rétegébe nyúlnak vissza, s Lukács György jó kalauznak ígérkezett, hogy ide visszavezesse. Legfontosabb társadalmi fogalmainkban – hatalom, szabadság, tulajdon stb. – olyan ellentmondásokat mutatott ki Marx, melyeket máig nem sikerült feloldanunk. Hogy is ne inspirálhatott volna ez egy igényesen gondolkodó fiatalembert, miért ne inspirálhatna akár ma is?

A nyugati marxizmusnak volt egy olyan, a lényegét tekintve másodlagos vonása, amely Marx stílusából ered. (És persze nem csak az övéből, sok más német gondolkodóból, Nietzsche-n keresztül Max Weber kissé melldöngető mácsóságáig. Ezt is jól közvetítette az egy időre Weber vonzaskörébe került Lukács.) Ne érzelegj! Ha magadévá teszel egy eszmét, annak minden következményét kegyetlenül le kell vonnod. Kerül, amibe kerül. És mindig sokba kerül, legelőször a magad boldogságába, életébe. Önmegvalósítás és politika egyszerre? Micsoda gyerekség. A szentimentális utópiák, az egymás lelkébe omlás, a salátaevés és gimnasztika mint társadalmi üdvtan, az effélék kamaszoknak és vénasszonyoknak valók.

Petri erre is erősen rezonált. Amiben elsőre nincs semmi különös, hisz akik ismerték, jól tudják, mi mindenre volt képes ráhangolódni. Hosszú éveket töltött zseniális matematikusok társaságában. Ez sokkal mélyebb nyomot hagyott a költészetén, mint a direkt utalások sejteni engedik. Az ember már-már azt gondolta, hogy ha pár évre atomfizikusok közé keveredne, akár szakmabelinek adhatná ki magát. Tíz-húsz percre, amíg mindenki nagy multságára le nem lepleződik. Szaknyelvi áriái néha baráti körben is röhögésbe fulladtak, amikor a közepén kifogyott a terminológiából. De inkább az volt az elképesztő, mi mindent szívott magába: zenetudomány, pszichiátria, mindenféle orvosi tudományok, az építészet, mérnöki és művészi oldaláról egyaránt. Egy időben a közgazdaságtanba is beleártotta magát. Szakácsművészeti szenvedélyében legalább akkora szerepe volt a receptkönyvek nyelvének, mint saját ínyének. Pedig igazán élvezte a különleges falatokat, amíg képes volt enni, szegény. A legfontosabb nyelvi hatás – bár talán szakmai elfogultság beszél belőlem – a széles értelemben vett logikai pozitivizmus közegében érte: Russelltől és a korai Wittgensteintől kezdve a Bécsi Körön keresztül Karl Popperig.

De azt hiszem, a kíméletlen, cinizmusba hajló következetesség mélyebbre hatolt a költőben. Szellemi és politikai küzdelmekben igen messzire ment el. Jóllehet személyes polémiaírára, az ellenfél szarkasztikus kikészítésére csak kivételesen ragadtatta magát, ami pedig igencsak hozzátartozott volna a jó marxista modorhoz. Ám így is elég nagy adag jutott ebből az elkerülhetetlen önfeláldozásban tetszelgő, intellektuális heroizmusból a szervezetébe, hogy egy életre immúnissá váljék az instant ön- és világboldogítás ígéreteivel szemben.

Petri kaján aligátormosolyában mindig bujkált valami kisfiús kedvesség. Általam ismert fényképei (beleértve a magaméit) ezt nem adják vissza. Sátáni vagy tragikus pózt vesz föl, máskor meg nagyon szomorú rajtuk. Ám csodavárástól a valóságban sem csil-

logott a szeme. Nem válhatott belőle „hatvannyolcas”, újbóloldali forradalmár. Ez idő tájt különben is egynéhány évvel fiatalabbnak illett lenni. S hol volt egy dohányfüsttől cserzett, szesztől mart gyomrú kelet-európai költő azoktól a jóképű, ropogósan egészséges kaliforniai fiúktól, boglyas hajú, ragyogó nőikkel az oldalukon.

S ha már 1968-nál tartunk: jól beleillik a költő legendájába, de azért mégiscsak olcsó mese, hogy a Prágai Tavasz friss szelétől kivirágzott, s aztán, amikor jöttek a testvéri tankok, rászakadt a kétségbeesés. Én úgy emlékszem, nem érzelmi szélsőségek között támolyogtunk. A cseheket nagy marxista okosságunkban eleve reménytelennek, politikailag naivnak, elméletileg patkolatlannak tartottuk. A lánctalpak csikorgásába persze mi is beleborzongtunk, de aztán megkönnyebbülten vettük tudomásul, hogy a harckocsikat nem követik kivégzőosztagok. A „normalizáció” két évtizedes éjszakája csak lassan, pár év alatt ereszkedett le Csehországra. Ezalatt mi mással voltunk elfoglalva, miközben Magyarországon megváltozott körülöttünk a levegő.

Ekkor készült a nagy elméleti fából vaskarika: hogyan lehet összeegyeztetni a szocializmust a szabad piaccal? Ha egyáltalán – überhaupt. Végeláthatatlan beszélgetéseinkben Petri is faragott-kalapált rajta, ezért merek itt többes számban fogalmazni. A befejezett, annak rendje és módja szerint betiltott mű vaskos kéziratát – HOGYAN LEHET-SÉGES KRITIKAI GAZDASÁGTAN, írta Kis János, Márkus György és jómagam – elmélyülten tanulmányozta. Egy lényeges ponton végzetesen elhibázottnak találta. Itt támadt az a rés, amelyen keresztül elpárolgott a marxizmusa.

Előbb a nyugati part napfényes tájaira kalandoztam, majd időben ugrottam előre. De nem bírom összehordani a magam szerény adalékait a költő ifjúkori portréjához, ha vissza nem térek a hatvanas évek első felébe. Ott vesztettem el a fonalat, hogy ma azt kérdezik maguktól fiatal olvasói: úristen, hogy lehetett marxista? Ezt persze már akkor is kérdezték, csak egészen más tónusban. Valahogy úgy, mint a régi amerikai ponyvákban, ahol a kielégült és hálás férfi azt mondja a kuplerájban: Hogy kerül egy ilyen rendes lány egy ilyen helyre? Kétes gyengédség ugyan, de mégiscsak az.

Megszépítő távolság? Tényleg nagyobb lett volna a megértés azokban is, akiket sohasem érintett meg a marxizmus, vagy már túlestek rajta? Vagy csak féltek véleményt nyilvánítani, ki tudja, mi telik ki egy marxistától. S ha nem csap be az emlékezetem, mi magyarázza ezt a nyitottságot, épp a forradalom leverése utáni elnyomás hosszú éveiben? A marxista is rendes ember lehetett, ha nem „azokkal”, a csahosokkal és feljelentőkkel tartott? Annyi hivatalos primitívséget kellett hallgatni és tanulni, hogy éhesek voltak minden értelmes szóra, bármilyen izmus idiómájában hangzott el? Talán abból, hogy a tájékozottabbak tudták, a művelt Nyugaton megint épp javul a marxizmus árfolyama?

Nem tudom megmondani, miért, de biztos vagyok benne, hogy a hatvanas évek végétől fogva, nehezen kitapintható módon, de érezhetően ridegebbé vált a költőt körülvevő világ. Mindenkinek egyre több lehetősége nyílt szellemi téren, de eközben nőtt a kölcsönös gyanakvás. A legtöbb értelmiségi kezdte úgy érezni, hogy ha a másik értelmiségi nem pontosan úgy, ugyanolyan mértékben él új szabadságfejradagjával, akkor az ő szabadságjegyét is érvényteleníti a hatóság.

Egy régi télen valami ócska viharkabátot hordott Petri, mi tagadás, elég szakadt darab volt. Amikor a kettes villamoson meglátta egy költőtársa – amúgy nagy humanista, a termonukleáris háborút mindig ellenezte –, habzó szájjal rontott rá: „Csak azért jársz így, hogy azt a látszatot keltsd a világ előtt, üldöz a rezsím.” Megváltoztak, javultak az élet anyagi feltételei. Egész elfogadható kabátokat lehetett már kapni, az első Trabantokra kuporgattak a rendes emberek. De ettől is csak még harapósabbak lettek.

A történész Szabó Miklós – röviddel Petri után ő is elment – egyik szóbeli tanításban elszórt, remek ötlete, hogy az ötvenes évek a hedonizmus kora, amit nyugodtan kiterjeszthetünk a hatvanas évek vége tájáig. Tudta, hogyne tudta volna: a többség régi világbeli, hamisítatlan, szegényszagú nyomorban tengődött. De akinek megvolt a minimális anyagi biztonsága – különösen, amíg fiatal volt, különösen, ha olykor némi extra pénzekhez jutott –, nyugodtan hódolhatott az elérhető szerény élvezeteknek. A jövőben megszerezhető javak reményében vállalt lemondás kényszere nem nagyon nehezedett ránk, mert nemigen volt mi végre felhalmozni.

A szocialista árképzésnek és a testvérek közti nemzetközi cserekereskedelem fura árukapcsolásainak jóvoltából olykor nem is voltak olyan szerények azok az élvezetek. A jó vendéglő sem került sokkal többbe, mint a rossz. Hol Kaszpi-tengeri kaviárt árultak szalámiáron, hol meg csodálatos havannákat, mintha kapadohányból lettek volna sodorva. Egyen-konfekciós ruhát, nejloninget, orkánkabátot hordott a léha szocialista aranyifjú, de tizenötödikéig jó orosz vodkát, iható bolgár bort (legalább akkor annak tűnt), örmény brandyt vedelt.

A létezett szocializmus mázsás ajtajú, autókilincsel ellátott, zötyögő Szaratov hűtőszekrényében egész jól elálltak az ivós dzsentritempók, a bohém irigységgel vegyes ellenérzése a beosztással élő kispolgárral szemben, s a nemesebb polgáriságra is a művészet magaslatáról lenéző, klasszikus modernista magatartás. Egyszóval mindaz, ami, ha nem épp a vasfüggöny rossz oldalán reked Magyarország, ez idő tájt itt is kiment volna már a divatból. Petri épp ebben az átmeneti korszakban alakította ki azt az életszeretet, amibe aztán teljesen belenőtt, ami végül a személyiségévé vált. Persze nem tudatos választással, de nem is csak ellenállhatatlan erejű, belső és külső kényszerek hatása alatt.

A hagyományos szerep hagyományos, de ettől nem kevésbé súlyos veszélyekkel fenyegetett. Nem fog elzúlleni? Nem fog belesüllyedni valami sekélyes csavargóromantikába? Nem fogja teljesen tönkretenni az egészségét, elpusztítani magát? Így aggódtak és dohogtak valamivel szolidabb és egészen szeriöz barátai. (Azzal hízelgek magamnak, hogy én inkább az előbbieik közé tartoztam.) Most csak az első kérdéssel kell szembenéznem, ahogy régebben is kénytelen voltam egypárszor. A második a kritikuskokra tartozik. Laikus olvasói válaszom van rá: harsány nem. Végül a harmadik fenyegetés a költő hihetetlenül szívós szervezetének és egy asszony önfeláldozó gondoskodásának köszönhetően csak a férfikor őszén vált valóra, itt pedig az ifjú költőről beszéltek.

Petri túlságosan rátarti volt, hogysem hagyta volna magát egészen lehúzni a nyomorba. De nem volt dekadens arisztokrata sem. Szerencséjére – szerencsénkre – nem találta csábítósnak, amikor megnézve magát benne, visszakacsint a pocsolója. Egyszer lent volt, hetekre, hónapokra; máskor fent, hónapokra, évekre. S amikor fent, választékosan öltözött, „közepesen nagy lábon” élt. Közben kúrák, szanatóriumok. Kiválasztott (öt választó) orvosaival úgy működött (nem működött) együtt, mintha valami közös kísérletben vennének részt.

A nyolcvanas évek elején, hosszabb külföldi tartózkodásból hazatérve, egyik első utam hozzá vezetett. Akkori felesége biztos kézzel irányított a Visegrádi utcai koszos, füstös hodály felé. Ott ült a költő a beszűrődő fény csíkjában, egy könyv, újságok, pohár sör mellett, kezében cigaretta. Mintha láthatatlan bura vette volna körül. Hoztam egy italt a söntéspulttól, elhelyezkedtem vele szemben. Majd' félóráig üldögéltünk így, amíg megkockáztatott egy pillantást: ki szemtelenkedett ide? Ez az üvegbura sok mindentől megvédte.